

УДК 811.161.3'373.2 :008

УЛАСНАЕ ІМЯ ЯК НОСЬБІТ НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАЙ ІНФАРМАЦЫІ Ў ПАЭТЫЧНЫМ ДЫСКУРСЕ РЫГОРА БАРАДУЛІНА

Ключевые слова: антропонимы, национально-культурная семантика, прецедентные имена, собственные имена.

Статья посвящена исследованию ономастических наименований с национально-культурным компонентом значения в поэтическом дискурсе Р. Бародулина. Предметом исследования выступает лингвокультурологическая информация, представленная в семантике прецедентных имен в истории и культуре Беларуси, антропонимов, теонимов, названий традиционных обычаев и обрядов белорусов. Определена роль имени собственного как этнокультурного фактора в создании художественных образов и показе национальной самобытности духовной культуры белорусского народа.

E.S. Dedova
Vitebsk State University named after P.M. Masherov

PERSONAL NAME AS A REPRESENTATIVE MEANS OF NATIONAL AND CULTURAL INFORMATION IN THE POETRY DISCOURSE BY R. BARADULIN

Key words: anthroponym, national and cultural meaning, personal name, precedential name.

The article is devoted to certain onomastical names that contain national and cultural component in their meaning on the material of the poetry discourse by R. Baradulin. The object of the research is linguistic and cultural information represented by means of precedential names in the history of Belarus, anthroponymical units, theonyms, names of traditions and customs of the Belarusian people. The role of the personal name as the ethnic factor in the development of characters and representation of unique spiritual culture of the Belarusians is defined.

Змена базіснай парадэгмы навуковых ведаў, асваенне лінгвакультуралагічных спосабаў вывучэння моўных адзінак, распрацоўка кагнітыўных падыходаў да іх аналізу садзейнічаюць сёння актывізацыі даследаванняў, выкананых у рэчышчы этналінгвістычнага падыходу да вывучэння мовы. Не з'яўляюцца выключэннем і мастацкія тэксты, якія выступаюць адным са шляхоў спасціжэння этнакультурнай адметнасці пэўнага народа.

У беларускай літаратуры Р. Барадулін з'яўляецца адным з тых паэтаў, феномен творчасці якога выяўляе шанаванне ўсяго свайго, беларускага, крывіцкага і дапамагае нам “увайсці” ў свет беларускай культуры, зразумець яе асноўныя коды, што выяўляюць нацыянальны склад псіхікі, мыслення, спецыфічныя адметнасці беларусаў на “фоне” іншых этнічных супольнасцей і сведчаць пра прыналежнасць нашага народа да пэўнага этнакультурнага арэалу, геаграфічнай і гістарычнай прасторы. Паэзія Р. Барадуліна нясе ў сабе вялікі лінгвакультуралагічны патэнцыял. Таму невыпадкова сучасны беларускі паэт М. Скобла пераканаўча сцвярджае: “...Барадулін рана ці позна стане культурным брэндам Беларусі” [3, 8].

Асобную групу слоў, што ствараюць нацыянальна-гістарычны фон у паэтычным дыскурсе Р. Барадуліна, складаюць антрапонімы, якія дастаткова выразна выяўляюць этнакультурную спецыфіку беларусаў у пэўны гістарычны перыяд і з'яўляюцца своеасаблівымі “маркерамі” эпохі. У іх, па словах В.П. Рагойшы, “застыў сам час, некаторыя асаблівасці (гістарычныя, сацыяльныя, геаграфічныя) жыцця народа” [11, 138].

У гісторыі любога народа важную ролю адыгрываюць прэцэдэнтныя імёны. Да прэцэдэнтных імёнаў у культуры адносяцца імёны людзей, чыя роля надзвычай вялікая не толькі для нацыянальнай, але і для сусветнай культуры. Найбольш часта сустракаюцца ў барадулінскай паэзіі наступныя

імёны: *Еўфрасіння Полацкая, Францыск Скарына, Янка Купала, Якуб Колас, Максім Багдановіч, Васіль Быкаў* і інш.: *Ёсць полацкі менталітэт – ад Еўфрасінні, ад Скарыны* [4, 73]; *Пяць зорак каньяку ўпартай Беларушчыны – Купала, Багдановіч, Колас, Караткевіч, Быкаў* [7, 363]; *Васільком у жыцце Беларушчыны назаўсёды застаецца Быкаў* [7, 244]. Трэба адзначыць, што сярод імёнаў беларускіх пісьменнікаў паэт часцей за іншыя ўжывае імя Янкі Купалы, бо паэзія класіка беларускай літаратуры натхняла Р. Барадзіліна для напісання вершаў, прысвечаных роднаму краю, беларускаму народу: *Янкам Купалам бачым, Янкам Купалам верым, Янкам Купалам вяртаем Беларусь у Беларусь* [7, 204]. Узгадваюцца таксама сусветна вядомыя мастакі – ураджэнцы Беларусі. У іх ліку *Марк Шагал:… Віцебскія васількі захлынулі сінечай Шагала* [1, 140]; *Язэп Драздовіч: Язэп Драздовіч – павятовы Мікеланджэла, знаёмы быў з Сатурнам і Ярылам* [4, 9] і інш. У паэтычным радку Р. Барадзіліна звяртаюць на сябе ўвагу і прэцэдэнтныя імёны беларускай гісторыі. Напрыклад, *Жыгімонт* – вялікі князь літоўскі з 1506 года, а з 9 снежня таго ж года – кароль польскі; *Барбара Радзівіл* – каралева польская і вялікая княгіня ВКЛ: *…Жыгімонт стары пісаў лісты на мове нашай да Радзівілы* [5, 3, 113]; *Тадэвуш Касцюшка* – палітычны і ваенны дзеяч Рэчы Паспалітай, кіраўнік нацыянальна-вызваленчага паўстання 1794 года, нацыянальны герой Беларусі: *На вольнасць у Расіі позірк косы, ён косіць луг нязломнікаў Касцюшкі* [5, 2, 244] і інш.

Для паэта гісторыя роднага краю непарыўна звязана з яго продкамі. Р. Барадзілін глыбока ўсведамляе сваю непарыўную сувязь з прашчурамі, таму самае галоўнае для яго – веданне сваіх каранёў, свайго радаводнага дрэва. Пра барадзілінскі радавод па бацькавай лініі ўзгадваецца ў вершы “Вечалле”: *Човен дзеда Грышкі лёгкам сном торкаўся ў затоку ў асачэлюю* [8, 45], па матчынай – у “Паэме жытняй скібе”: *“Мой дзед, рыжанін Галвіньш, механік па млынах, на грошы быў не галы і выпіць – не манах”* [5, 2, 129]. Змены ў гучанні прозвішчаў беларусаў з прычыны русіфікацыі нашага краю ў часы Расійскай імперыі таксама не засталіся не заўважанымі Р. Барадзіліным: *Андрэя Гальвіньша, дзеда свайго я не бачыў ніколі, … зрабілі яго Галовіным царскія папартысты ці пісары* [5, 2, 127]. Даволі іранічна падкрэсліваецца спадчынная неўтаймаванасць духу ў вершы “Пра бароды і маю радаслоўную”: *Традыцыяй бунтарскай, неспакойнаю ўсе бароды з роду Барадзілінаў* [5, 2, 354].

Выразную нацыянальна-культурную семантыку ў паэтычным дыскурсе маюць шматлікія антрапонімы – імёны і прозвішчы герояў. І гэта невыпадкова, бо “ў кожнай мове ёсць пэўны сэнсавы арэол, пэўнае значэнне, замацаванае за ўласным імем, агульнае для носьбітаў мовы” [9, 40]. Для Р. Барадзіліна Радзіма – гэта найперш маці, а яшчэ і яго суседзі, родныя і сваякі. Вобраз маці Акуліны Андрэеўны, у імені якой увасобіліся традыцыі нацыянальнага іменаслова, амаль цалкам узяты з натуры і ўбірае ў сябе вобраз малой радзімы – Ушаччыны: *Маці завуць Кулінай* [5, 3, 10]. Варта адзначыць, што аўтар шырока выкарыстоўвае традыцыі беларускага нацыянальнага іменаслова з захаваннем фанетычных асаблівасцей жывой беларускай мовы. Напрыклад, *Хвэлька: Ад вясёлых жартаў Хвэлькі як не трэснуць з смеху бэлькі* [5, 3, 130]; *Піліп, Грышка: Адпілікаў на скрытцы Піліп, засталася без Грышкі Грышчыха* [2, 177]; *Стэхван, Зося, Тэкля: Каб рэй вялі, касілі, храп’е секлі сяўцы і кавалі – Стахваны, Зосі, Тэклі* [8, 140]; *Мікола, Варвара, Аўдакея: Малацілі і веялі зярняты спагады, надзеі, заклапочаныя, ды не хмурыя Міколы ды Юр’і, Варвары ды Аўдакеі* [8, 215] і інш. Пры іменаванні жанчыны для гутарковай беларускай мовы характэрны адназоўнікавыя ўтварэнні з суфіксам *-ix-(a), -ых-(a)* са значэннем ‘жонка таго, хто названы словаўтваральнай асновай’, пра што сведчыць наступны ілюстрацыйны матэрыял: *Хоць Петушыху язычніцай звалі за доўгі язык …* [5, 3, 154]; *Была жанчына краўчыхай Яніхай* [5, 1, 48]; *Выбеглі ў сяле суседзі нашы з вёдрамі – Максіміха, Казліха* [8, 28]; *Дзе ходзіць боссю Барнасіха дасюль, ледзь толькі сыдзе снег* [8, 183]; *Ехала з вяселя баба Грышчыха* [2, 21] і інш. Р. Барадзілін часам і сам адзначае самабытнасць народнага іменаслова беларусаў: *Міклашэўская Феліцыя Антонаўна, матка хросная мая (па-ўшацку – Фэля)* [5, 2, 37].

Лексічнымі рэпрэзэнтантамі нацыянальнай духоўнай культуры беларусаў у паэтычнай мове Р. Барадзіліна выступаюць уласныя імёны, якія семантызуюць блізкія і знаёмыя паэту з дзяцінства народныя абрады, звычаі і святы беларусаў, іх прыкметы і павер’і, рэлігійнае светабачанне, міфалагічныя ўяўленні продкаў пра існаванне звышнатуральных сіл.

Фарміраванне светапогляду беларускага народа адбывалася пад уплывам не толькі культурных традыцый і сацыяльных фактараў. Значную ролю ў жыцці беларусаў як у ранейшыя часы, так і сёння адыгрываюць міфалогія і рэлігія, як сродкі выражэння светабачання народа і яго ўяўленняў пра навакольны свет. На тэрыторыі Беларусі з даўніх часоў існавала дзвюхвер’е: язычніцтва і хрысціянства. Як адзначае К.С. Півавар, “язычніцтва, у асноўным, з’яўлялася бытавой рэлігіяй сялянства з яго натуральнай гаспадаркай, патрыярхальным ладам жыцця, поўным залежнасці ад сіл прыроды. У старажытнасці многія сяляне патаемна выконвалі язычніцкія абрады” [10, 119]. Спалучэнне язычніцкага і хрысціянскага светапогляду прыкметна заўважаецца і ў паэтычных творах Р. Барадуліна. Аўтар даволі часта звяртаецца да беларускай міфалогіі. У яго паэзіі змешчаны амаль увесь пантэон язычніцкіх багоў. Да ліку найбольш ужывальных лексем-тэонімаў адносяцца уласныя імёны тыпу *Пярун* ‘вярхоўны бог у старажытных славян-язычнікаў, бог нябеснага агню’: *Стаў між нябёсамі і зямлёй Пярун пасрэднікам душы* [2, 96]; *Ярыла* ‘старажытнае язычніцкае бажаство, якое сімвалізуе вясновую абуджаную прыроду і пачуццёвае каханне’: *Ярыла, вусы распрамень, расшчодрыся на свята* [5,3,43]; *Зюзя* ‘міфічная істота, увасабленне холоду, бог зімы’: *У белым расхрыстаным кажусе, босы ходзіць Зюзя сівабароды* [5, 3, 29]; *Велес* ‘апаякун багацця і хатняй жывёлы’: *Нябёсы ў жудасці сумеліся, ды помняць тую хмару шэрую, з якой зямля яшчэ пры Велесе свяцілася паганскай вераю* [4, 163]; *Жыцень* ‘антрапаморфная істота ў міфалагічных павер’ях беларусаў, якая ўплывае на выпяванне ўраджаю’: *А Жыцень – дзяцюк невысокі, паджары, падцяты* [5, 3, 138]; *Чур* ‘міфічная істота, добры дух, які засцерагае межы гаспадаркі’: *Праверыў межы нябачны Чур...* [5, 3, 123]; *Ляля* ‘багіня вясны, каханьня, прыгажосці’: *Весялей расце трава. Гэта ў гожаі Лялі жаўранкі вылятаюць з рукава* [5, 3, 136] і інш.

Узгадваюцца паэтам і міфічныя істоты: *Ваўкалак* ‘у славянскай міфалогіі – чалавек-пярэварачень, які валодае звышнатуральнай здольнасцю ператварацца ў ваўка, а потым – зноў станавіцца чалавекам’: *...дзе плачуць шчырыя ваўкалакі* [5, 3, 145]; *Дамавік* ‘дух-ахоўнік дамашняга ачага’: *А вось і Сам, Гаспадар, Дамавік ці з печы злез, ці выйшаў з запечка* [6, 223]; *русалка* ‘жанчынападобная істота, увасабленне воднай і лясной стыхій’, *лесавік* ‘чалавекпадобная казачная істота, якая жыве ў лесе, нячыстая сіла’: *Сны аржаныя, сны баравыя – свае ў русалак, у лесуноў* [4, 154].

У традыцыйнай абраднасці беларусаў асобае месца займае Піліпаўка – перадкалядны пост у праваслаўных вернікаў, які атрымаў назву ў гонар вялікага прапаведніка Святога апостала Піліпа і доўжыцца шэсць тыдняў перад Раствам Хрыстовым. Гэты час вызначаўся раней самымі моцнымі маразамі і завеямі. У Піліпаўку ваўкі і сабакі пачынаюць ладзіць вяселлі: *І ў лясках успамінаў замроеных цёпла выноць ваўкі ў Піліпаўку* [4, 92]. У мове паэзіі Р. Барадуліна сустракаюцца шматлікія назвы свят і прысвяткаў беларускага народнага календара. Так, зімовы цыкл утрымлівае назвы такіх свят, як Каляды, Вадохрышча і інш. У сваіх творах аўтар вельмі цікава, падрабязна апісаў калядныя святы, з усімі звычаямі і абрадамі іх святкавання. Паэт падкрэслівае, што менавіта з Калядамі ў нашага народа звязаны надыход зімы: *Мы гаворым, як зіма ідзе недзе ў нас з Калядамі* [8, 235]. У гонар гэтага свята ў кожнай хаце рабілі святую вячэру, на якой абавязковай стравой была куцця ‘каша з тоўчаных зярнят ячменю або пшаніцы’: *Цераз пушчы, цераз гаці, цераз ляды абагрэца куццёю ў хаце ішлі Каляды* [4, 364]. Да зімовага цыкла святаў адносіцца таксама свята Хрышчэнне (Вадохрышча), якое адзначаецца 19 студзеня. У гэты дзень праводзіцца рытуал асвячэння вады: *Вадохрышча – воля вадзе, марозу – сцюдзяная доля* [4, 310].

Комплекс звычаяў і абрадаў веснавога перыяду ў Р. Барадуліна асабліва багаты і разнастайны. Іх семантызуюць шматлікія найменні. Напрыклад, Масленіца – гадавое свята, якое адзначалася як праводзіны зімы і сустрэча вясны: *Пост падняў кабыле хвост, а там – Масленіца* [5, 3, 123]. Самымі вялікімі гадавымі святамі вясны спрадвеку лічыліся Благавешчанне, Вялікдзень, Радаўніца. Свята Благавешчанне (Звеставанне) адзначаецца штогод 7 красавіка. Традыцыйна лічыцца, што на Благавешчанне звычайна прылятаюць буслы на Радзіму: *Благавешчанне, Звеставанне – дзень прылёту буслоў* [5, 2, 12]. Вялікдзень (у аўтара – *Вялічка*) – веснавое хрысціянскае свята, прысвечанае ўваскрэсенню Хрыста. Р. Барадулін даволі падрабязна апісвае звычаі і традыцыі, звязаныя з гэтым святам: *Прыходзіла Вялічка на сяло з чырвоным яйкам, з бе-*

латварым сырам [7, 460]; У сене – каб цёпла і цёмна я памідоры бацьку спяліў і фарбаваў **на Вялічка** яйкі шалупкамі ад цыбулі [5, 3, 167]. Як бачна з прыведзеных вышэй прыкладаў, у цэнтры велікоднай абраднасці знаходзіцца яе своеасаблівы сімвал – пафарбаваная яйка. *Радаўніца* – дзень памінавання памерлых ва ўсходніх славян: *На Радаўніцу свечку запалю. Схілюся. Змоўкну. Ціха памалюся...* [4, 305].

Самымі значнымі святамі летняга цыкла былі Купалле, Пятро, Ілля. У мове барадулінскай паэзіі сустракаюцца наступныя назвы святаў летняга цыкла: Купала – старажытнае свята летняга сонцастаяння ва ўсходніх славян, якое святкуецца ў ноч з 6 на 7 ліпеня: *Сягоння ж Купала, што ні зробіш – прапала...* [5, 3, 65]. Купалле заўсёды суправаджалася песнямі і танцамі каля вогнішча, дзяўчаты апоўначы ішлі шукаць Папараць-кветку – сімвал шчасця: *Колы з’езджаныя паляць крывічы, перад цемрай правінілася Купалле* [4, 308]; *Кветка Папараць спалохана цвіце, як душа, што з раю вытурлылі ў пекла* [4, 308]. Пятро – праваслаўнае свята, якое адзначаецца 12 ліпеня і звязана з ушанаваннем апосталаў Пятра і Паўла: *Без мяне да Пятра венікаў навязали* [8, 66]. Пры апісанні гэтага свята аўтар выкарыстоўвае народную прыкмету: *Прыйшоў Пятрок, сарваў лісток* [5, 3, 128]. Ілля – свята ў гонар Святога прарока Іллі, якое адзначаецца 2 жніўня: *Прыйшла Ілля, нарабіла гнілля* [4, 92]. У народзе прыкмецілі, што пасля свята Іллі псавалася добрае надвор’е, сонечныя дні змяняліся дажджлівымі.

Восеньскі цыкл святаў у паэзіі Р. Барадуліна прадстаўлены ўласнымі найменнямі *Пакровы* і *Дзяды* (*Змітраўскія дзяды*): *Дзякуй, Пакровам, Дзядам, Калядам* [1, 56]. Семантыка апошняга наймення звязана з культуам продкаў – адной з самых яркіх рыс беларускай традыцыйнай культуры. Дзяды – гэта абрад памінавання продкаў, а таксама дзень, калі ён выконваецца: *Аўтар апісвае беларускія звычаі і абрады свята Дзяды: Вылучна беларускі сапраўдны ён, звычай, звечаны святымі святамі, каб са жніва пакінуць на Дзяды галодным птушкам каласкі з зярняткамі* [8, 416]; *Калі не з Траецкімі па вясне, дык хоць жа са Змітраўскімі дзядамі...* [4, 319].

Такім чынам, у паэтычным дыскурсе Р. Барадуліна ўласнае імя з нацыянальна-культурнай семантыкай дастаткова глыбока і выразна выяўляе этнакультурную спецыфіку духоўнай культуры і нацыянальную карціну свету беларусаў.

Літаратура

1. Барадулін, Р. І. Белая яблыня грому: выбр. старонкі лірыкі, 1954-1978 / Р. І. Барадулін. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1979. – 174 с.
2. Барадулін, Р. І. Вечалле : кніга паэзіі / Р. І. Барадулін. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1980. – 335 с.
3. Барадулін, Р. І. Выбраныя творы / Р. І. Барадулін ; [уклад., прадм., камент. М. Скоблы]. – Мінск : Кнігазбор, 2008. – 596 с.
4. Барадулін, Р. І. Евангелле ад Мамы : кніга паэзіі / Р. І. Барадулін. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1995. – 462 с.
5. Барадулін, Р. І. Збор твораў : у 4 т. / Р. І. Барадулін; Прадм. Сёмуха В. С. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1996–2002. – Т. I–III.
6. Барадулін, Р. І. Міласэрнасць плахі : кніга паэзіі / Р. І. Барадулін. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1992. – 302 с.
7. Барадулін, Р. І. Руны Перуновы: выбр. творы / Р. І. Барадулін. – Мінск : Радыёла-плюс, 2006. – 496 с.
8. Барадулін, Р. І. Трэба дома бываць часцей... : выбр. старонкі лірыкі / Р. І. Барадулін. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1993. – 352 с.
9. Басава, Г. “Ні сюды Мікіта ні туды Мікіта”: Уласнае імя як носьбіт нацыянальна-культурнага кампанента значэння слова / Г. Басава // Роднае слова. – 2001. – № 10. – С. 40–41.
10. Півавар, К. С. Беларуская ментальнасць у моўнай прасторы мастацкага тэксту / К. С. Півавар. – Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2015. – 155с.
11. Рагойша, В. П. Проблемы перевода с близкородственных языков / В. П. Рагойша. – Минск : Изд-во БГУ, 1980. – 184 с.